

Atomvåbenbalancen – fra Den Kolde Krig til multilateralisme

Siden atombomben blev opfundet under Anden Verdenskrig, har truslen om dens brug hængt over verden. Bortset fra bomberne over Hiroshima og Nagasaki i 1945 er det dog blevet ved truslerne – men måske vil Ruslands præsident Putin gøre alvor af truslerne i Ukraine.

Af Uffe Østergård

Atombomben blev udviklet af USA under Anden Verdenskrig af frygt for, at det nazistiske Tyskland skulle have held med at frigøre de enorme kræfter i spaltningen af kerner i tunge grundstoffer som uran eller plutonium. Albert Einstein advarede i august 1939 den amerikanske præsident Roosevelt om denne fare, der dog viste sig at være ubegrundet, da Det Tredje Rige havde fordrevet næsten alle de forskere, som kunne udvikle bomben.

Alligevel satsede Tyskland på at få overført tungt vand fra Rjukan i Norge, indtil det lykkedes norske og britiske kommandosoldater at ødelægge produktionen. Til gengæld udviklede USA efter sin indtræden i krigen atombomben i det kolossale Manhattan-projekt.

Bomben blev afprøvet i New Mexico i juli 1945 og blev anvendt i august 1945 i Hiroshima og Nagasaki for at fremtvinge Japans kapitulation uden en blodig invasion.

Prisen var mindst 150.000 civile ofre.

Det internationale forskersamfund anført af Niels Bohr, Albert Einstein og andre fremtrædende

naturvidenskabsmænd ønskede ud fra en ideel tanke, at USA skulle dele hemmeligheden bag det nye ultimative våben med resten af verden. Bohr fremførte tanken overfor den amerikanske præsident og argumenterede for den i et åbent brev til FN's generalsekretær i 1950.

Selvom den amerikanske krigsminister Henry L. Stimson havde fremført idéen om at dele den nye militærteknologi med Sovjetunionen, blev det hurtigt afvist. Formålet blev dog alligevel opnået, da det lykkedes Sovjetunionen ved hjælp af sympatiserende forskere såsom den tyske fysiker Klaus Fuchs, der havde arbejdet i Storbritannien og deltaget i Manhattan-projektet, at få adgang til såvel atomvåbnets teori som teknologi.

Fra 1947 til 1949 udleverede han de teoretiske grundberegninger for atombomben samt resultatet af de amerikanske prøvesprængninger til Sovjetunionen. Derfor kunne USSR til amerikanernes overraskelse afprøve en atombombe i Kasakhstan den 29. august 1949. Det udløste et våbenkapløb mellem de to supermagter om udviklingen af brintbomben i 1950'erne.

Brintbomben: atombombe på speed

Brintbomben blev opfundet af den ungarsk fødte amerikanske fysiker Edward Teller og testet ved en prøvesprængning i 1952 på en af Marshall-øerne i Stillehavet.

I en brintbombe sammensmeltes isotoper af brint til helium under frigivelse af enorme energimængder. Kernesammensmeltningen forudsætter en atombombe som tændsats.

Det stod hurtigt klart, at brintbomben var et endnu mere frygtindgydende våben end atombomben, eftersom sprængkraften er tusind gange så stor. Kapløbet kulminerede med den kraftigste brintbombe nogensinde – den sovjetiske ”tsar bomba” – 30. oktober 1961 over Novaja Zemlja. Med sine 50 megaton TNT havde den en sprængkraft på ti gange den samlede anvendelse af sprængstof under Anden Verdenskrig. Brintbomben har ikke været anvendt i væbnede konflikter.

Storbritannien fik atomvåben godt hjulpet af amerikanerne, mens Frankrig fik det på egen hånd med kontroversielle prøvesprængninger i Sahara og senere i Polynesien mellem februar 1960 og 1985.

Selvom klubben af atomvåbenmagter siden er vokset, lykkedes det stort set for de to supermagter under Den Kolde Krig at reservere rollen som globale atommagter for sig selv, efter at de under Cubakrisen i 1962 havde været tæt på en åben konflikt med atomvåben. I 1963 blev de enige om en aftale, der forbød prøvesprængninger i atmosfæren.

Dog fortsatte man med underjordiske prøvesprængninger. Det førte senere til to andre aftaler, der i 1967 forbød prøvesprængninger i rummet og i 1968 forbød dem at sprede atomvåben, hvor de lovede ikke at hjælpe andre nationer med at udvikle atomvåben.

I løbet af 1960'erne lykkedes det for Sovjetunionen at opnå en nogenlunde våbenligevægt med USA med udviklingen langtrækkende bombefly, interkontinentale missiler og atombevæbnede undervandsbåde. Dette gjorde, at der i 1972 kunne indgås en aftale om et loft på stormagternes strategiske missiler: SALT 1 (*Strategic Arms Limitation Treaty*). Denne nedrustningsaftale

lagde et loft over, hvor mange missiler hver stormagt måtte have. Men SALT-aftalen nævnte intet om, hvor mange sprænghoveder der måtte være på hvert missil eller deres kvalitet og træfsikkerhed samt krydsermissiler og førerløse fly, der kan flyve meget lavt og krydse gennem landskabet.

SALT 1-aftalen indeholdt ikke noget om forsvarssystemerne mod missiler, og supermagterne aftalte derfor i 1972, at hver stormagt kun måtte oprette to anti-ballistiske missilsystemer (ABM).

1. november 1978 blev der underskrevet endnu en aftale om, hvilke og hvor mange våben USSR og USA måtte have. Det førte til en ny aftale om begrænsning af kernevåben, SALT 2. Den blev dog aldrig godkendt af den amerikanske kongres og trådte derfor ikke fuldt i kraft, men begge magter overholdt den alligevel i nogle år.

Atomvåben som fredsskabende?

Denne realitet var baggrunden for, at den amerikanske forsker Kenneth Waltz i 1979 formulerede en teori om atomvåbenenes fredsskabende rolle.

Teorien var indtil for nylig dominerende i opfattelsen af kernevåbenenes rolle, selvom mindst fem lande har fået atomvåben, og flere står klar. Waltz' *Theory of International Politics* rummer en neorealitisk teori om international politik baseret på den antagelse, at det internationale politiske system bygger på ”anarki” mellem ”*functionally undifferentiated*” stater uden ”*relations of super- and subordination*”.

Konkurrencen får stater til at opføre sig sammenligneligt. Den derved opståede magtbalance fører til, at begge parter undlader at bruge våbnene, da det vil føre til begges undergang omtalt som ”*mutually assured destruction*”, passende forkortet ”mad”.

Denne analyse førte Waltz frem til, at ”bipolaritet” mellem to supermagter er mere stabil end ”multipolaritet” mellem flere stater. Den antagelse blev tilsyneladende bekræftet af situationen under Den Kolde Krig og blev ikke ændret i 1990'erne, selvom USA dominerede så meget, at mange talte om ”unipolaritet”.

Fem anerkendte atommagter – USA, Sovjetunionen/Rusland, Storbritannien, Frankrig

Foto: Oscar Avalos / Unsplash

og Kina – håndhævede FN's ikke-spredningsaftale om atomvåben fra 1968, selvom Mao-Zedong havde omtalt atombomben som en "papirtiger". Indien og Pakistan har ikke skrevet under på aftalen, men har senere udviklet atomvåben og udført prøvesprængninger på egen hånd. Sydafrika har kapaciteten, men har officielt opgivet at udvikle atomvåben.

Det er desuden en udbredt opfattelse, at Israel har atomvåben, selvom landet har nægtet. Landet har ikke skrevet under på ikke-spredningsaftalen. Norge leverede i 1959 tungt vand til Israel. Og i en tale ved et besøg i Tyskland i 2006 tog Israels premierminister Ehud Olmert Israel med i en opremsning af lande med kernefysiske våben. Nordkorea sprængte i 2006 sin første atombombe og må derfor regnes som en atommagt. Landet arbejder på at udvikle interkontinentale missiler.

Efter amerikansk pres lykkedes det efter Sovjetunionens opløsning i 1991 at samle hele

kernevåbenskapaciteten i den Russiske Føderation som efterfølgerstat, mens Belarus, Ukraine og Kasakhstan overdrog deres atomvåben til Rusland ved det såkaldte Budapest-memorandum. Tre enslydende dokumenter blev underskrevet den 5. december 1994 på en OSCE-konference.

Her lovede USA, Storbritannien og Rusland ikke at true eller bruge militær og økonomisk magt mod Ukraine, Belarus og Kasakhstan, "undtagen i selvforsvar eller i overensstemmelse med FN's charter".

Som resultat opgav de tre lande deres atomvåben mellem 1993 og 1996. Kina og Frankrig underskrev senere lidt vagere erklæringer.

Tre scenarier i Ukraine

I dag fortryder Ukraine sandsynligvis, at landet opgav atomvåbnene efter Vladimir Putins overfald på Ukraine og præsidentens trusler om at eskalere konflikten med anvendelse af atomvåben.

Man kan forestille sig Putins trussel indløst på tre niveauer. Det første, sprængning af en mindre atombombe over Sortehavet, kommer næppe på tale, da ingen alligevel tvivler på, at Rusland besidder atombomber.

Det næste niveau er anvendelse af taktiske atomvåben mod ukrainske styrker, hvis det bliver ved med at gå dårligt for de russiske styrker i den konventionelle krig, hvor ukrainerne har vist sig uventet beslutsomme, og de konventionelle vestlige våben, de har fået leveret, har vist sig overlegne i forhold til de russiske.

Tredje niveau er anvendelsen af mindre atomvåben mod ukrainske byer for at knække den ukrainske vilje til modstand.

Det er disse scenarier, som den amerikanske præsident Joe Biden har advaret russerne imod at bevæge sig ind i – også selvom de russiske militærdoktriner, der stammer fra den sovjetiske periode, forudser anvendelsen af taktiske atomvåben i 'almindelig' krigsførelse, selvom det skulle true ens egne tropper. Det minder om de forholdsregler, som jeg selv blev udsat for under min værnepligt i begyndelsen af 1960'erne, hvor vi øvede os i at tage gasmaske på og lægge os på jorden under et regnslag, hvis vi skulle blive udsat for atomvåben.

Russerne er muligvis kommet videre i deres forholdsregler, så truslen kan ikke ignoreres, selvom de fleste militære iagttagere regner den for usandsynlig. Men de fleste regnede jo heller ikke med, at Putin ville gøre alvor af sin trussel om at angribe Ukraine 24. februar. De ukrainske myndigheder er i hvert fald begyndt at forberede befolkningen på risikoen for atomkrig ved at udstyre beskyttelsesrummene med jodtabletter.

Forudsætter afskrækkelse rationalitet?

At vi taler om taktiske atomvåben til forskel fra strategiske, betyder kun, at de er tiltænkt at kunne anvendes i en krigssituation. De er ikke rettet mod byer, som de strategiske atomvåben er.

Men det betyder ikke, at taktiske atomvåben er små. De russiske er på op til 100 kiloton, hvor bomben over Hiroshima i 1945 var på 15 kiloton. Et enkelt atomvåben på få kiloton, der

eksploderer over et militært mål i Ukraine langt væk fra byerne, vil ikke nødvendigvis give anledning til strålingsfare i hele Europa. Men faren er potentielt til stede i de lande, der grænser op til Ukraine.

Selvom der i dag er mindst ni atommagter i verden, er det omstridt, om Waltz' teori holder i nutiden, hvor verden uafviseligt bevæger sig mod en situation med flere stormagter. Og det på trods af at konkurrencen mellem Kina og USA kan minde om en ny udgave af den bipolar konkurrence under Den Kolde Krig før den korte tid med amerikansk dominans i 1990'erne og unipolariteten. En lang række lande med den fornødne størrelse og teknisk-videnskabelige kompetence overvejer at anskaffe sig våbnene, fra Japan og Sydkorea til Tyrkiet, for ikke at nævne Iran og Saudi-Arabien.

Waltz' neorealisme så ellers ud til at blive bekræftet af forholdet mellem Pakistan og Indien. De to lande har udkæmpet adskillige blodige krige. Her har den gensidig besiddelse af atomvåben hidtil lagt låg på konfliktniveauet, selvom interessermodsatningerne er lige så store, som de hele tiden har været.

Om det vil gælde for Kinas naboer som Japan, Sydkorea og Vietnam i fremtiden, hvis de vælger at anskaffe sig kernevåben, er umuligt at forudse, også selvom vi afholder os fra at gætte på det nordkoreanske regimes irrationelle handlinger.

Det ser ud til, at truslen om anvendelse af kernevåben vil være med os længe, uden garanti for at våbnene på grund af deres ødelæggelseskraft vil virke stabiliserende, som tilfældet var under Den Kolde Krig. Det forudsætter nemlig en rationalitet hos beslutningstagerne, som man kun kan håbe på.

Uffe Østergård (f. 1945) er professor emeritus ved Copenhagen Business School i europæisk og dansk historie og forfatter til en lang række bøger om europæisk politik og historie. Uffe Østergård er uddannet ved Europakollegiet i Brügge og Aarhus Universitet. Han er med i redaktionskomitéen for tidsskriftet Udenrigs.